

DOBOS BALÁZS*

Kitartó etnicitás: etnikai pártok Kelet-Közép-Európában

Fedinec Csilla – Szarka László – Vizi Balázs (szerk.):
Etnikai pártok Kelet-Közép-Európában 1989-2014.
Budapest, MTA TK Kisebbségkutató Intézet – MTA
BTK Történettudományi Intézet – Gondolat Kiadó, 2018.
480.

Egyes vélekedések szerint már önmagában a heterogenitás, pusztán a kisebbségek jelenléte is kihívást jelent a modern politikai rendszerek számára, nem csupán annak vélt konfliktusos természete, hanem a modern nemzetállamok nagyfokú etnokulturális elköteleződése miatt is, amelynek jegyében különböző politikai, adminisztratív és szimbolikus eszközökkel rendre a domináns csoportot részesítik előnyben a többiekkel szemben. Mindez különösen elmondható a rendszerváltás utáni kelet-közép- és kelet-európai államokra, amelyekben a nyugati kisebbségvédelmi normák és standardok átvétele és gyakorlatba való átültetése komoly mértékben torzult annak következtében, hogy a továbbra is jelenlévő kommunista örökség részeként a közintézmények széles körben a többségi nemzetek szinte kizárólagos tulajdonaiként tételveződnek, kizárva ezekből a kisebbségeket¹, és egyúttal bebiztosítva velük szemben a többségi nyelvek és kultúrák intézményes pozícióit.²

* A szerző az MTA TK Kisebbségkutató Intézet tudományos munkatársa. E-mail: dobos.balazs@tk.mta.hu

¹ Agarin, Timofey – Cordell, Karl: *Minority Rights and Minority Protection in Europe.* London, New York, Rowman & Littlefield, 2016.

² Csergő Zsuzsa – Regelmann, Ada-Charlotte: Europeanization and Minority Political Action in Central and Eastern Europe. *Problems of Post-Communism*, 2017, 64(5): 215–218.

Ilyen körülmények között, szakirodalmi munkák bőséges sora mutatott rá és keresett magyarázatot arra az elmúlt évtizedekben, hogy miért különösen fontos kihívás az állam- és nemzetépítési törekvések összeegyeztetése, miért válhatott a kisebbségi kérdés egyfajta biztonságpolitikai szemlélet részévé. Továbbá mi indíthatta el számos kisebbségi közösség politikai mobilizációját, illetve mi tette lehetővé ebben a közegben a többségi és kisebbségi nacionalizmusok és etnikai konfliktusok gyors felszínre törését, az etnikai bünbakképzést a demokratikus átmenetek alatt és után a térségben. Végül, de nem utolsó sorban, komoly szakirodalmi érdeklődést váltott ki az is, hogy miként képesek így a számos szempontból objektíve hátrányos helyzetben élő kisebbségek befolyásolni az őket alapjaiban érintő döntések meghozatalát és azok konkrét tartalmát, vagy esetlegesen döntéshozó-közhatalmi pozícióba kerülve ők maguk dönteni a sajátosságaik megőrzésével és továbbfejlesztésével kapcsolatos kérdésekről, az ehhez szükséges intézményi keretek megteremtéséről és a nélkülözhetetlen források elosztásáról.

A folyamatban kulcsszerepe lehet az etnikai alapon létrejövő pártoknak, amelyeknek sok esetben előfeltétele a kisebbség valamely okból politikailag relevánssá, állandó csoporttényezővé válása³ – a megszerveződésben kulcsszerepet játszó etnicitás pedig értelmezhető egy alapvető lojalitásként a primordialista elméletek szerint, de a konstruktivista-instrumentalista megközelítés nyomán egy lehetséges erőforrásként is. A folyamat az etnopolitikai mobilizáció, amelynek során Olzak sokat idézett meghatározása szerint a csoport az etnikai identitás egyes vonásai mentén megszerveződik (például bőrszín, nyelv, szokások) közös célok megvalósítása érdekében.⁴ A közösségi célok elérése pedig különböző lépések, többnyire etnikai pártok létrehozása által történik.⁵

Az etnicitás stratégiai aktiválásával a nemzeti, etnikai, nyelvi vagy etnoregionális közösségek megszervezésére, érdekeik képviselésére létrejött pártokat sokan unikális jelenségnek tartják a

³ Koenis, Sjaak – Saukkonen, Pasi: The Political Organization of Cultural Difference. *Finnish Journal of Ethnicity and Migration*, 2006, 1: 4–14.

⁴ Olzak, Susan: Contemporary Ethnic Mobilization. *Annual Review of Sociology*, 1983, Vol. 9: 355.

⁵ Gherghina, Sergiu – Jigla, George: Explaining Ethnic Mobilisation in Post-Communist Countries. *Europe-Asia Studies*, 2011, 63 (1): 52.

nemzetközi szakirodalomban, miközben a kollektív cselekvés, a stratégiai koordináció egy formájaként a céljaik között ugyanúgy a szavazatok és a képviselői helyek megszerzése szerepel. A hagyományos megközelítések – mind a racionális választásra (Rabushka-Shepsle), mind a szociálpszichológiai elemekre építő irányzat (Horowitz) – szerint a megosztott társadalmakban élő etnikai csoportok között alapvető törésvonal feszül és az egyes közösségekhez tartozóknak így homogén preferenciáik vannak, amelyet szavazatokban rendre ki is fejeznek. Az etnicitás ilyenformán megelőz minden egyéb lehetséges érdekkifejezést, a választók csak ezen egy dimenzió mentén mobilizálódnak, amelynek következtében a választások, a közélet gyakorta zéróösszegű játsz mákká válnak. Mindez rendkívül kedvez a csoportközi versengés intenzívebbé válásának, az etnikai túllícitálás domináns stratégiává alakításának, amelyet leginkább már a demokratikus stabilitást veszélyeztető tényezőként értékelnek, bár a fenyegetés mértékéről már eltérnek a vélemények. Miként arról is, hogy ezzel összefüggésben az etnikai pártok vajon mennyire játszanak pozitív vagy negatív szerepet a demokráciákban, hiszen a kisebbségek részvétele mindenekelőtt a különféle hatalommegosztási szerkezetekben mérsékelheti, megelőzheti vagy kezelheti is a konfliktusokat – legalábbis a konzociációs iskola képviselői szerint. Kétségtelen, hogy mindezen folyamatok több élesen megosztott társadalomban napjainkban is kimutathatók, de az újabb szakirodalmi munkák és kutatási eredmények a fenti primordialista alapvetésekhez képest egyfelől rávilágítanak az identitások rendkívüli összetettségére, strukturált, kontextuális és dinamikus voltára a gyakorlatban, másrészt pedig a csoportokon belül létező további törésekre. Ezek következtében a csoport kohéziójának megőrzése és kellő mértékben való mobilizálásának költségei megnőnek az etnikai pártok számára, amely ugyanakkor ösztönözheti a csoporton belüli és a csoportok közötti, interetnikus koalíciók megteremtését egyaránt, az etnikai túllícitálás helyett más stratégiák alkalmazását.⁶

⁶ Utóbbiakról lásd például Zuber, Christina Isabel: Ethnic party competition beyond the segmented market. *Nationalities Papers*, 2012, 40 (6): 927–944. Zuber, Christina Isabel – Szöcsik Edina: Ethnic outbidding and nested competition: Explaining the extremism of ethnolnational minority parties in Europe. *European Journal of Political Research*, 2015, 54 (4): 784–801.

Az etnikai pártok rövidesen részét képezték azoknak a szakirodalmi erőfeszítéseknek, különösen az 1980-as évektől kezdve, amelyek elsősorban a politikai törésvonalakhoz kapcsolódó politikatudományi és szociológiai kutatásokkal összefüggésben a politikai pártokat szélesebb csoportokba és kategóriákba igyekeznek sorolni. Napjainkra ezek leírására a „pártcsalád” kifejezés honosodott meg a szakirodalomban. Az osztályozást olyan különböző kritériumok vagy azok kombinációja mentén végzik el a kérdéssel foglalkozó szerzők, mint például a párt eredete, nemzetközi kapcsolatai, politikai és ideológiai irányultsága, vagy maga a párt elnevezése.⁷ Miközben többen kétségbe vonják, hogy beszélhetünk-e egyáltalán egy ilyen pártcsaládról, kétségtelen az is, hogy akár a nyugat-európai etnoregionális (katalán, skót stb.), akár az Európán kívüli etnikai pártokról szóló szakirodalmi megállapítások legalábbis nagy óvatossággal hasonlíthatók össze a közép- és kelet-európai realitásokkal, a térség nemzeti kisebbségi (albán, magyar, török stb.) és roma politikai pártjaival. Az etnikai és az etnoregionális pártokról szóló szakirodalmi vonulatok eltérő fogalmak használatával, más-más aspektusokra helyezik a hangsúlyt⁸, ennek következtében a munkák többsége vagy kizárólag nyugati⁹ vagy keleti fókuszú.¹⁰

Az elsősorban a két világháború közötti időszakban működő, illetve a rendszerváltás után, a népesebb kisebbségi magyar közösségekben létrejövő etnikai pártok vizsgálatának immár komoly előzményei és tekintélyes magyar történet- és politikatudományi

⁷ Mair, Peter – Mudde, Cas: The Party Family and Its Study. *Annual Review of Political Science*, 1998, Vol. 1: 211–229.

⁸ Bakk Miklós – Székely István Gergő: Egy regionalista vegyes párt esélyeiről Erdélyben. *Magyar Kisebbség*, 2012, 1–2: 8.

⁹ Lásd például de Winter, Lieven – Türsan, Huri (eds.): *Regionalist Parties in Western Europe*. London, Routledge, 1998. Hepburn, Eve (ed.): *New Challenges for Stateless Nationalist and Regionalist Parties*. Abingdon, Routledge, 2011. Mazzoleni, Oscar – Mueller, Sean (eds.): *Regionalist Parties in Western Europe. Dimensions of Success*. Abingdon, Routledge, 2016.

¹⁰ Lásd például Bugajski, Janusz: *Ethnic Politics in Eastern Europe: A Guide to Nationality Policies, Organizations, and Parties*. New York, M. E. Sharpe, 1995. Stein, Jonathan P. (ed.): *The Politics of National Minority Participation in Post-Communist Europe. State-Building, Democracy, and Ethnic Mobilization*. Armonk, New York, M. E. Sharpe, 2000.

szakirodalma van¹¹, miként azok számos esetben nemzetközi kutatások és publikációk tárgyát is képezték. Az idén megjelent tanulmánykötet szervesen illeszkedik ebbe a sorba, komoly szintézisét adva a romániai, szlovákiai, szerbiai és ukrainai magyar pártok történetének és működésük főbb kérdéseinek, ily módon csatlakozva is az etnikai pártok eredetét és hatását firtató, uralkodó nemzetközi kutatási irányzatokhoz. Országonként a legtöbb vizsgált esetben több tanulmány is körüljárja a pártok tevékenységeinek egyes fontosabb aspektusait, amelyek egyszerre kívánják összegezni a már meglévő kutatási eredményeket, másrészt a kötethez vezető projektek eredményeként új, a romániai fejezetekben kvantitatív elemzéseket is nyújtanak. A tizenhárom tanulmány mindegyik részletes, adatokkal és szakirodalommal kellően alátámasztott, meggyőző elemzést ad a vizsgált területről, amelyek sorában az eltérő – történeti, politológiai, jogi, szociológiai és filozófiai – megközelítések és szempontok is helyet kapnak, jól kiegészítve egymást. A kötet ilyenformán a szűkebb értelemben vett akadémiai közegegen túlmutatóan előszeretettel adható fel az egyetemek kisebbségpolitikai kurzusait látogató hallgatók számára is olvasmányként.

A munka azoknak a nemzetközi fórumoknak és mechanizmusoknak a bemutatásával és elemzésével indul, amelyek legtöbbször informálisan bár, de teret adnak a kisebbségek politikai részvételének a nemzetközi szinteken (Vizi Balázs). Az ezt követő, Salat Levente és Székely István Gergő tollából született, az etnikai párt fogalmával foglalkozó elméleti fejezet a témában magyarul született, eddigi leginkább teljességre törekvő összefoglalás, a vonatkozó nemzetközi szakirodalmi irányzatok és definíciós

¹¹ Utóbbiakkal kapcsolatban lásd például az MTA TK Kisebbségkutató Intézet és a kolozsvári Nemzeti Kisebbségkutató Intézet idevágó projektjeit, valamint a teljesség igénye nélkül: Blénesi Éva – Mandel Kinga (szerk.): *Kisebbségek és kormánypolitikai Közép-Európában (2002–2004)*. Budapest, Gondolat Kiadó – MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 2004. Győri Szabó Róbert: *Kisebbség, autonómia, regionalizmus*. Budapest, Osiris, 2006. Szarka László et al. (szerk.): *Etropolitikai modellek a gyakorlatban*. Budapest, Gondolat Kiadó, 2009. A kisebbségi magyar pártok történetéről, működéséről, választási szerepléséről számos tanulmányt és tematikus összeállítást közölt egyebek mellett a *Fórum. Társadalomtudományi Szemle*, a *Kisebbségkutatás*, a *Magyar Kisebbség* és a *Regio* folyóirat is.

kísérletek alapos és kritikai áttekintése, ily módon a kötet méltán kiemelendő írása. Kellő részletességgel tér ki annak problémájára, hogy egyáltalán tekinthetők-e pártoknak az etnikai alapon szerveződő alakulatok, nem-e inkább valamiféle sajátos érdekcsoportnak, majd továbbmenve, kezelhetők-e egy pártcsalád tagjaiként. Annál is inkább, mert az etnicitáshoz ugyan kapcsolódó, de számos lehetséges megkülönböztető jegy (párt elnevezése, tagság, szavazók, vezetőség etnikai összetétele, programpontok stb.) eltérő alakzatokat eredményezhet a gyakorlatban, miként a szervezettség foka, valamint a célok és eszközök tekintetében is jelentősen különbözhetnek egymástól. A fejezet rámutat arra is, hogy hasonló, etnikai alapú szolidaritási formák olykor a többségre is jellemzők, így a kisebbségi igények felkarolásától tartózkodó, a kisebbségi szavazóktól elzárkózó többségi pártok is tekinthetők bizonyos megközelítésben egyfajta etnikai pártoknak. Ez az aspektus a gyakorlatban a vajdasági szerbség kapcsán jelenik meg például a kötetben (Tóth Norbert), igaz, ahol sok kisebbségi kötődésű választó is az országyi magyar pártok valamelyikét részesíti támogatásban.

Az erdélyi magyar pártrendszer vizsgálata (Bakk Miklós, Székely István Gergő, Toró Tibor) világított rá a továbbiakban az etnikai pártokra általában és így a kisebbségi magyar pártokra is jellemző elméleti és stratégiai dilemmára, hogy miként kezelhető egy szervezeten belül az, ha a szereplőket csupán a közös etnikai identitás köti össze, de közöttük amúgy komoly ideológiai, generációs és személyi ellentétek feszülnek a rájuk ható, tágabb makropolitikai tényezők erőterében. Mindez a 2000-es évektől a romániai magyar pártrendszer bizonyos fokú pluralizálódásához, valamint a szintén külön elemzett szlovákiai Most-Híd létrejöttéhez (Öllös László) is vezetett, amely felvetette a továbbiakban azt, a következő tanulmányban vizsgált kérdést, hogy legalábbis Erdély esetében a közösségen belüli verseny a várakozásokhoz képest vajon növeli vagy csökkenti-e a választási részvételt az etnikai szavazás tartóssága és az RMDSZ dominanciája mellett. A megállapításokat árnyalják az 1999 és 2014 között készült reprezentatív közvélemény-kutatások, amelyek Kiss Tamás és szerzőtársai szerint arra engednek következtetni, hogy az etnikai szavazás kezd kikopni a magyarságkritériumok közül, amely komoly kihívást jelenthet a pártok számára, különösen mikor az elitek markáns etnopolitikai követelésekkel állnak elő, míg a potenciális támogatók között, a

hétköznapi gyakorlatokban már az etnicitás rugalmasabb formái érhetőek tetten. Ráadásul a hivatkozott felmérések szerint a magyar választóknak kisebb a szubjektív politikai kompetenciája és a választások tétjét is alacsonyabbnak tartják a román mintánál. Több tanulmányban is előtérbe kerül a csoporthatárok és az identitás kérdése, és a pártok ezekhez való viszonya, például, hogy miként szólítsák meg, milyen üzeneteket közvetítsenek a közösség kevésbé elkötelezett és öntudatos rétegei számára. Hogy miközben az identitás sokrétű, dinamikus és kontextuális voltáról, tömbről és szórványról, vegyesházasságokról, nyelv-kulturális asszimilációról beszélünk számos esetben, a mindennapokban, a kisebbség érdekképviselőit felvállaló pártoknak, közösségi vezetőknek és etnopolitikai vállalkozóknak konkrét programot kell készíteniük, célcsoportot kell meghatározniuk, támogatást kell szerezniük és mobilizálniuk, amelyet pozitív üzenetekkel vagy a fenyegetésekre való utalással, a közös vonások és törekvések kiemelésével, a különbségek degradálásával érhetnek legkönnyebben el. Ennek révén szervesen hozzájárulnak az identitások alakításához, a kohézió megteremtéséhez és a csoporthatárok megkonstruálásához is.

Mind a romániai, mind a szlovákiai (Szarka László) és vajdasági esettanulmányok meggyőzően mutatnak rá arra is, hogy makropolitikai szinten a parlamentbe került pártok az évtizedek alatt végigvették a lehetséges opciókat, a teljes ellenzéki szereptől a kormány kívülről való támogatásán át a koalíciós részvételig, miközben egyre nehezebb megteremteni a klasszikus pártműködéssel és a társadalomszervezéssel, a közösségépítéssel járó feladatok egyensúlyát és összhangját. A kötetben helyet kapott a közép-kelet-európai etnikai pártok közül, a nagyobb magyar pártok mellett szintén kiemelkedő, a bulgáriai török pártról szóló, eddigi legterjedelmesebb magyar nyelvű elemzés is (Egeresi Zoltán). Egyes tanulmányok – leginkább érintőlegesen – kitérnek röviden az adott országokban élő más kisebbségek szerveződéseire, így a szlovákiai romák (Halász Iván), a krími tatárok (Fedinec Csilla) vagy a vajdasági kisebbségek pártjaira és szervezeteire (Tóth Norbert), miközben a hangsúly kétségtelenül a magyar szerveződéseken van. A létező egyéb, balkáni és baltikumi példák elemzése minden bizonnyal szétfeszítette volna a projektek kereteit és azok feltételei se biztos, hogy adottak voltak.

Az olvasónak hiányérzete jóval inkább a kötet időhatárai miatt támadhat: a címben jelzett 2014-es lezáró év mellett érzékelhető, hogy egyes kéziratok ennél korábban, míg mások ennél később zárultak, holott számos, az utóbbi négy évben bekövetkezett esemény, a vizsgált etnopolitikai modelleket és a kisebbségi pártokat alapjaiban érintő folyamat indokolná az elemzések aktualizálását, azok mind jobb közelítését napjainkhoz. Ide tartozik mindenekelőtt az ukrainai fejezetben jelzett Krím elcsatolása, a 2016-os parlamenti választások nyomán a szlovákiai pártviszonyokat alaposan átrendező koalíciós kormány megalakulása többek között a Szlovák Nemzeti Párt és a Most-Híd részvételével, vagy a Nemzeti Együttműködés Rendszerének kiépülése Magyarországon, annak hatása a kisebbségi magyar pártviszonyokra és választói magatartásra. Az idősíkra való utalások („legutóbbi/előző évi választás”, „idei beszámoló” stb.) ilyenformán olykor zavart kelthetnek, illetve utólagos pontosításra szorulnak az olyan mondatok is, mint például a bulgáriai fejezetben arról, hogy „a Boriszov-kormány várhatóan kitölti a 2013 közepéig tartó parlamenti ciklusát” (421.).

Az elméleti fejezetben szereplő, az etnikai pártokról szóló nemzetközi szakirodalmi megállapításokra különösen az Erdélyen kívüli fejezetekben érdemes lett volna némileg alaposabban támaszkodni, és összevetni azokat a konkrét esettanulmány jellegzetességeivel. Például ütköztetni a kisebbségi magyar tapasztalatokat az etnikai pártok tulajdonságait az egyik legrészletesebben összefoglaló Gunther-Diamond szerzőpáros azon következtetéseivel, amelyek szerint ezek az alakulatok nélkülözik a modern néppártokra jellemző kiterjedt szervezeti struktúrát, céljaikban és stratégiáikban kizárólag csak a saját etnikai csoportra fókuszálnak, azt igyekeznek mobilizálni, gyenge ideológiai és programszintű elköteleződés és koherencia jellemzi őket, amelynek következtében élükön gyakorta állnak karizmatikus vezetők.¹² Kérdésként merül fel továbbá, hogy a bevezetőben jelzettekkel összefüggésben, etnikai szempontból mennyire szegmentált választási szintéren kell a vizsgált pártoknak helyt állniuk, és ezen mennyiben nyitott vagy kizáró, mennyiben csak az adott közösséget célzó mobilizálási stratégiát követnek, valamint hogy adott esetben

¹² Gunther, Richard – Diamond, Larry: *Species of Political Parties: A New Typology. Party Politics*, 2003, 9 (2): 183–184.

más, többségi szereplők mennyiben tekintik-e szintén potenciális erőforrásként a szavazóbázisaikat – a párt- és választási programok, valamint politikusi beszédek ez irányú tartalomelemzése ugyancsak felívelő irányt mutat a nemzetközi szakirodalomban.¹³ Az elméleti keretekbe miként illeszthető tehát a több magyar párt részéről időnként megfogalmazódó regionális stratégia például, amelyre mások mellett Losoncz Alpár is utal a vajdasági politikai elitek kapcsán, vagy az, hogy az öndefinícion túl milyen kritériumok alapján tekinthetők egyes szerveződések etnikai pártoknak, tekintetbe véve például, hogy a Vajdasági Szlovákok Pártja tagjainak 10%-a szerb nemzetiségű a párt bevallása szerint (325.). A fentiek alapján, miként kategorizálhatók a bemutatott pártok, továbbá a típusaikra, az intra- és interetnikus stratégiáikra, a csoporton belüli és a csoportok közötti koalícióképességükre milyen jogi-intézményi és politikai tényezők vannak hatással?¹⁴

Miközben az esettanulmányok értelemszerűen igyekeznek kitérni a pártok tevékenységét érintő főbb aspektusokra, így a párt történetének, a főbb csomópontjainak bemutatására és elemzésére, a működés sajátosságaira, a választási eredményekre, a belső törésvonalakra és a pluralításra, a közösségen belüli pártverseny dimenzióira, vagy az anyaország szerepére, ezek kifejtése terjedelmileg rendkívül eltérő az egyes országok vonatkozásában. Ezek bár közös sajátosságok lennének sok esetben, de egyebek mellett rámutatnak a kutatásokban megmutatkozó hiányokra is, nevezetesen, hogy míg egyes országokban rendelkezésre állnak már korábbi felmérések és kutatási eredmények, máshol a hasonlók még hiányoznak. A romániai fejezetekben, az RMDSZ kapcsán hangsúlyosan szereplő politikai patronázs jelensége például kevésbé kap teret a többi esettanulmányban, ami korántsem jelentheti azt, hogy más országokban ez, ha csekélyebb mértékben is, de nem létezne. Ahogy nem mindegyik ország kapcsán jelenik meg a

¹³ Lásd például Gadjanova, Elena: Measuring parties' ethnic appeals in democracies. *Party Politics*, 2015, 21 (2): 309-327. Protsyk, Oleh - Garaz, Stela: Politicization of ethnicity in party manifestos. *Party Politics*, 2013, 19 (2): 296–318.

¹⁴ Nedelcu, Harry – DeBardeleben, Joan: Conceptualizing Party Representation of Ethnic Minorities in Central and Eastern Europe: A Typology of Ethnic Minority Parties. *East European Politics and Societies and Cultures*, 2016, 30 (2): 381–403.

választási szerepléseket összegző táblázat sem. Minden bizonnyal szétfeszítette volna a tanulmányok kereteit a lokális politika világa, az önkormányzati pozíciók bemutatása legalább egy-egy tipikusnak mondható településen keresztül, amelyek a forrásszerzés, az etnikai politizálás és alkufolyamatok fontos színterei, mi több, egyre hangsúlyosabbak is bizonyos esetekben.

A fentiek következtében is, mindenképp a kötet javára vált volna egy bevezető vagy lezáró összehasonlító-elemző fejezet, amely egyrészt utalna a konkrét esetekkel kapcsolatos elméleti-definíciós kihívásokra. Másrészt pedig azonos szempontrendszer szerint értékelné az érintett pártok választási eredményességét, az etnikai szavazás mértékét és időbeli tartósságát (*volatility*), elhelyezné a pártot az adott ország pártrendszerében, meghatározná a viszonyát más fontosabb politikai szereplőkkel, illetve kapcsolatát a brubakeri triadikus modell dinamikus mezőivel. Ugyancsak kézenfekvő összehasonlító szempont a szavazóbázis összetétele, társadalmi-demográfiai jellemzői, a pártok programja, ideológiai profilja, és nem utolsósorban a párt szerkezete és gyakorlati működése, az elit belső kiválasztása és a pártvezető hatalma, különös tekintettel az esetleges törésvonalakra. Napjaink nagy mértékben mediatisztált és perszonalizált politikai tereiben különösen izgalmas a párt és a média viszonya, hogy milyen felületeken tudja és milyen hatékonysággal megszólítani a párt a célközönségét. Végezetül pedig a meglévő hiányosságokra rámutatva kijelölheti a jövőbeli kutatások irányait is.

A szerzők jelentős munkát tettek le az asztalra a rendszerváltás utáni kisebbségi magyar pártok történetére, működésük, választási szereplésük jellegzetességeire és a pártokat feszítő dilemmákra és gyakorlati kihívásokra vonatkozóan, amely egyben rávilágít a kisebbségi politikai elitek kiválasztásának és versengésének a sajátosságaira egy, a nemzetiesítő állam, az anyaország, a kisebbség és a nemzetközi hatások és elvárások jelentette dinamikus és erőteljesen etnicizált térben, a rendszerváltás utáni Kelet-Közép-Európában. Remélni tudjuk az ez irányú kutatási erőfeszítések folytatását, és hogy a nemzetközi elméletekre reflektálva a kisebbségi magyar pártokkal kapcsolatos kutatási eredmények mind inkább helyet kapnak a nemzetközi szaklapokban és tudományos diskurzusokban.